Ба 68688

ЗАТОКА у БУРАХ

Ян Скрыган

648

Ба 68688

МАСТАЦКАЕ СЛОВА—МАСАМ

Ян. СКРЫГАН

ЗАТОКА Ў БУРАХ

АПОВЕСЬЦЬ

1530
Б 68688
432
Бел. аддзел 1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК—1931

К

ЗЬМЕСТ

Стар.

Зьвянчак першы—Палыны і межы 5
" другі—Ціхі крык 13
" трэці—Пачынае марасіць. 24
" чацьверты—Каманда на сон 33
Працяг трэцяга зьвянчака—Герой бацькаўшчыны . . 39
Зьвянчак пяты—Зямля 44
" шосты—У салому шугае вецер 53
" сёмы—Адпачываць нельга! 63

Институт Литературы
БИБЛИОТЕКА
им. А. М. Горького
181370. R

25.04.2000

Зак. № 1341. 7.000 экз. (2¼ арк.). Галоўлітбел № 3572.

Друкарня імя Сталіна

*Сястры сваёй—
Ульяне Скрыган.*

Аўтар.

ЗЬВЯНЧАК ПЕРШЫ

ПАЛЫНЫ І МЕЖЫ

Чэрвеньскае сонца паднялося ў зэніт. Жоўтае, расьпечанае—аблівае смагаю прыдарожны бур'ян і межы. Разьліваецца пякуча-вострым вадаспадам, толькі сухім і бясшумным. Ад таго—дарога такая гарачая і такі горкі пыл. Трава каля дарогі—рыжая, жорсткая і таксама з наліплым пластам пылу і смагі. Неба далёка, сіняе; напружанае, як тысяча змоўклых струн, якія могуць узарвацца ад малюсенькага ўдару, каб агаласіць сваю грозную нарыхтованасьць, ды пасьля яшчэ больш замоўкнуць у грознасьці.

Гарачыня. Сочыцца пот. Капае на распалены пясок і высыхае. А дарога пыліцца і горкне. Пыл з гарачынёю залазіць пад кашулю, за каўнер. Ліпне да цела і млявіць істоту. Хочацца сказаць адзінае слова, у якім шукаеш ратунку і сіл—«піць!». Тады зноў робіцца лягчэй, каб яшчэ горш пасьля адчуваць цяжкасьць.

А людзі адчуваюць сябе цяжкімі.

А вакол сябе гарачы пясок і горкае паветра. Яны:—едуць, ідуць, праводзяць, падвозяць: з клум-

камі, з куфэркамі, з сьлязамі, з горам і з бутэлькамі ў кішэні з чырвонымі засургучованымі рыльцамі.

Їдуць, едуць:—

вясёлыя, з заліхвацкімі песьнямі, з перакінутымі за плечы ботамі і лапцямі, з затлушчанымі бліскучымі валасамі, з п'янымі вачыма, дзе многа: і роспачы, і гора, і безадказнае буйнасьці; маўклівае ўпартасьці і ўпартае тупасьці; дзе з'асерадкована: нічога і ўсё.

Капае пот і высыхае на пяску.

Вырываецца песьня, парваная, як апошні ўсхліп пранізанага сэрца, і засыхае на паветры:—

Пасьледні поняшні дзянёчак
Гуляю з вамі я, друзья-а.
А заўтра рана, чуць сьвяточак
Заплача ўся мая сям'я-а-а...

— Ігнат, чаго насупіўся? Заўдавеў, га? Пакінуў сваю кралю? Кхэ! Нічога, браток, яна сумаваць ня будзе—памагай!

— Не! Ён так гэта. Матка яго не благаславіла. Кінь яго—пройдзе. Вясёл хутка стане. Пратрэплецца... Бо сёньня-ж наш апошні вясёлы дзянёчак, а тады—каюк!

— Правільна!

— Правільна!

— Дуй!

— Запявай!

...Заплачуць брацьця мае й сёстры.
Заплачуць маць мая й ацец...

— Гэй, Ігнат! Якуш! Слухайце! От што слухайце! Гэта па душы вам! Па нутру!—

...Яшчэ заплача дарагая.
З каторай тры гады гуляў...

Гэта песьня. Гэта кавалкі будняў у здубянелай радасьці. Гэта кавалкі расьсечанага змучанага мяса, у якім была душа.

А яны:—

ідуць, едуць. Мерна адгрэбаюць дарогу. Месяць гарачы пясок, каб можна больш не цалаваць радзімы і ня плакаць аб ёй.

* * *

Між буйнасьці ёсьць і цішыня. Яна больш мае ў сабе гулкага, больш глыбокага і больш неабдымнага. І гэтая гулкая цішыня вось тут-жа, між іх, між тых, якія маўчаць, якія панура апускаюць галовы на калені ў драбінках, ці перабіраюць прыдарожны бур'ян у памяці, каб забыцца, што гэты бур'ян на іх межах. Яны маўчаць, бо ім няма чаго гаварыць, бо яны:—праводзяць сыноў сваіх і братоў, сваякоў сваіх і блізкіх. Праводзяць радасьць сваю, каб заставацца з горам і сьлязамі.

Праводзяць—

навабранцаў.

* * *

Горкне пыл. Вар'яцее сонца ў сьлякоце. Надрываюцца выкрыкі і песьня. Мнецца дарога і людзі.

На пясок падаюць вочы і пот.

* * *

Горад дыхаў—растопленым з волавам і пылам—паветрам. Пацелі жарам сьцены, высыхалі гноем вуліцы, чокала падэшвамі панэль.

Хадзілі людзі. Насілі вочы і смак, каб бачыць і адчуваць дзень. Насілі з сабою радасьць і стомленасьць, каб знаць, што яшчэ вар'яцее сонца і—далёкае, сіняе неба, напружанае ад гарачыні—разростаецца.

Брук грымеў калёсамі і падковамі. Вуліцы зьвінелі галасамі і п'янкаю. Горад прысутуліўся ад навізны і чакаў, каб зрабіць адчайны скачок у радасьць, дзе людзі сьмяюцца і сьпяваюць толькі таму, што ня могуць, ня ўмеюць плакаць. Горад чакаў, каб падлавіць голас з нутра і тады адказаць нутром. Але трусіў. Маўчаў муравапымі камяніцамі. Толькі вуліцы адбівалі тахту калёс і ног, якія цягнуліся: з клумкамі, з куфэркамі, з ботамі, з лапцямі; адны, з праваджатымі; бяз сьлёз і з плачам; з сьлязамі і з буйнасьцю; п'яныя і цьвярозыя; каханыя і забытыя—на станцыю.

* * *

Горад пачаў апускацца ў вечар. Але яшчэ высокае сонца. Яшчэ горкі пыл і лішкі пот. Яшчэ гарачая і гулкая станцыя з пахам конскага гною і мачы, чалавечага натаўпу і ботаў, жаночых і дзявочых сьлёз, мужчынскіх—апошніх ласак і губ.

На бруку валяюцца кавалкі затлушчанае паперы. абрыўкі падгноеных ануч, палоскі саломы, пачарне-

лыя трэскі, а паверх усяго:—апошняя гарачыня і цені запрэжаных і адпрэжаных коняй і ног.

* * *

Перасоўваюцца ў сыканьні цягнікі. Перабягаюць службоўцы. Пераклікаюцца сьвісткі, ударaючыся ў натаўп: бязмозглы, тупы і разьяраны, дзе многа няcказанага ў сэрцах і—нічога няма.

Коні матаюць хвастамі і тупаюць.

У натаўпе:—

Пасьледні коняшні дзянёчак

Пасьля сьмех, рогат і плач.

— Браткі! Браткі! Кіньце! Я не хачу! Ня трэба мне! Нашто мне песьня, калі ад мяне адабралі душу, распаролі яе, як анучу, каб пасьля вераб'ёў пужаць ёю! Ваяваць?! Нашто? Калечыць сябе і сіраціць дзяцей? Забіваць другіх, каб не знайсьці сябе? Не асушаць сьлёзы, а праліваць кроў?.. Эй, жонка! Насьця! Насьця мая! Я не хачу, каб ты плакала, каб прападала гаспадарка! Насьцечка... Сволачы! Абармоты! Я не хачу піць! Не хачу... Насьця!..

Ён шапкаю схаваў вочы. Галаву апусьціў у калені. Ён п'яны. Ён хворы.

Плакаў, а над ім сьмяяліся:

— Вып'ём!

— Вып'ём!

— Каб хатнія ня журыліся!

— За дзяўчат!

— За песьню!

І песьня рванулася. Білася аб сьцены. Тармашыла натаўп. Падала на брук і мяшалася з гноем ды сьмецьцем.

І ўвесь гэты натаўп:—пяяў, плакаў, цалаваўся, лаяўся і—

маўчаў.

* * *

Цягнік нарыхтаваўся. Засыкаў жалезнаю зяпаю і чорнымі бакамі. Тады трывожнейшымі пасталі людзі. Як-бы яны чакалі ад гэтае жалезнае аграмадзіны таго, што можа адразу вырашыць нейкую нявыразнасьць іх чаканьняў. Нібы прыцішэлі. Толькі залівістыя галасы матак і баб былі няўхільнымі супярэчнікамі вырашэньня гэтае выразнасьці. Яны падалі на шыі, высыпалі буйнымі кроплямі сьлёзы і прычыталі:

— А дзетачкі-і-і-ж мае-е-э. А мой-жа ты ро-о-одненькі-і-і-й. А на каго-ж ты мяне пакіда-а-е-ш? А каго-ж я буду дагляда-а-а-ць? А каго-ж я буду з полейка сустрака-а-а-ць? О-о-о-о-ой. А ці-ж яшчэ прыдзеш да мяне-е-е-э? А ці-ж вернешся-я-а-а? А ці-ж дачакаюся-я-я-а? Ды без цябе-ж полейкі пазарастаю-у-у-уць. Ды без цябе-ж вішанькі пазасыхаю-у-у-уць. О-о-о-о-ой...

І такі бясконцы плач, як бясконцае матчына гора. Ім нельга ня плакаць. Чалавек мае глыбіню, і гэтая глыбіня сочыцца ў сьлёзы, каб яшчэ глыбейшаю зрабіць душу, каб яшчэ больш шкадаваць жыцьця ў яго мізэрнасьці.

А бацькі шапкамі прыкладаліся да воч, чырвоных і вадзяных, што схаваныя пад мохам броў:—

— Бывай, сынок! Можа больш ня ўбачымся. Не жамінай ліхам, калі дзе што было. Ня бойся—нашы. Можа бог заступіцца... мо' вернешся. Не забывай бацькі...

Шапка коўзалася ля чырвоных вадзяных воч, а губы трэсьліся і крывіліся ў горнасьці.

Замірала апошнімі галасамі буйнасьць і надрывалася апошнім хмелем песьня:—

Пасьледні нонящні дзянёчак
Гуляю з вамі я, друзья...

* * *

Між буйнасьці ёсьць і цішыня. Яна больш мае ў сабе гулкага, больш глыбокага і неабдымнага. Гэтая цішыня і тут была між тых, што ня страцілі гора, каб ня страціць і сябе. Яна няпрыкметная, хоць бліжкая; прыгожая, хоць глыбокая і непразрыстая:—

— Ня плач-жа, любая, ня плач. Хіба паможаш гэтым? Дасьць бог гэта скора скончыцца—месяцы два-тры—і я буду дома.

— Ня верыцца нешта гэта мне, Андрэйка. Сэрца нешта нядобрае чуе. Можа заб'юць цябе,—загінеш—што-ж тады буду рабіць?

— Не заб'юць, Алеська! Гэта-ж невядома. А ты от не гаруй. А то і сама зачахнеш. Жыві памаленьку. Прадасі парсючка, тады дакрыеш гумно можа. Хату-ж я кончыў, абшаляваў. Толькі от Міхаську даглядай. Шкадуй яго.

— Не магу, Андрэйка! Ня ведаю, як жыць буду бяз цябе. Нашто вайна гэтая? Нашто? За каго? Каму патрэбна гэтая вайна? Кроў гэтая?

— Гэтага ня ведаю. Усе ідуць. За цара і бацькаўшчыну, кажуць. Ратаваць Расею...

Цягнік здрыгануўся.

Сыгнал.

Натоўп зарушыўся. Загудзеў. Рвануўся і застыў ля жалезнае аграмадзіны.

— Ня плач, Алеська! Ня сумуй! Дасьць бог—жыў буду і вярнуся.

Сьціскаліся ў дрыжыках пальцы. Надрываліся закрываўленыя сэрцы. Смаглі падсохлыя губы. Заплывалі вочы сьлязамі і роспаччу.

— Бывай! Вярнуся!

— Пастой! Пастой! Андрэй! Ох-ха-ха-ха-а-а...

Працягнутыя рукі апусьціліся. Постаць прытулілася да драбінак. Вялая. Гнуткая. Яна ўся калацілася ў рыданьні. Тамілася. Надрывалася. Упала на калёсы ў далоні, каб захаваць у іх вочы і гора.

* * *

На бруку валяліся кавалкі затлушчанае паперы, абрыўкі падгноеных ануч, палоскі саломы, пачарнелыя трэскі, конскі гной і рыжая мача, а паверх лажыўся вечар і цішыня, разьбітая конскімі падковамі.

ЗЬВЯНЧАК ДРУГІ

ЦІХІ КРЫК

Прыціхла вёска. Аўдавела. Вечары сталі маўклівымі і кароткімі. Вуліца—задумёнаю і доўгаю. Дзяўчаты выходзілі на прызбы. Зьбіраяіся. Акуналіся ў шопат і сьмех і зьнікалі. Уздыхалі прысады і старыкі. Плакалі салдаткі і мацяркі. Скрыпелі калодзезі і вароты. Брахалі пляткаркі і сабакі. Зьбіраліся гуртамі і чыталі надасланыя лісты ад салдатаў. Чакалі канца вайны, ня ведаючы, дзе будзе пачатак яе.

Тады многа гаманілі і ўздыхалі. Чухалі за каўнярамі і разыходзіліся, каб яшчэ больш чухацца і больш уздыхаць пасьля.

На сенажаці званілі косы і махаліся касцы. І салдаткі з косамі зазналіся. Касілі і чакалі мужоў на зграбіны.

— Ганна, твой нічога ня піша?

— Пазаўчора атрымала. Вайна, піша, вялікая. Наўрад ці скора вернецца. На позыцыю адсылаюць. Ці жыў будзе толькі...

— А мой даўно ўжо пісаў. Можа дзе ўжо куля пражізала і вароны вочы выклявалі-і-і...

— Ну, от хіба. Ня плач! Хіба-ж адна ты? Вунь Марціна Гуляша дык, кажа, гарматаю на кавалкі разарвала. Але-ж, можа, бог дасьць вернуцца нашы...

І сьлёзы ў абедзьвюх капалі на прыпол, мяшаючыся з пахам завялае травы—з днямі, з вечарамі—у чаканьні.

* * *

Алеся звазіла снапы, прыбрала сена; яна папрасіла свайго дзядзьку Амельку. Той памог і нават накалаціў кулёў, каб дакрыць гумно. Спачуваў, і часта, калі Алесі станавілася неўмагату—супакойваў:

— Не гаруй. Дасьць бог—вернецца. А ты гаспадаркі не апусьціш—памагу. Трэба будзе толькі хлявушок на зіму дагледзець. Засеяцца памалу якнебудзь.

— Дзякаваць, дзядзечка. Да сьмерці не забуду вашае дабраты. Так і Андрэю напішу, што дапамагаеце.

— Напішы, напішы. І ад мяне напішы. Скажы, што здароў і яго чакаю. Хоць і цяжка, але яшчэ бяруся. Ну, а от ужо і вечарэе. Упраўляйся каля хаты ды адпачывай. Бывай здарова.

— Хадзеце здаровы, дзядзечка.

Перасоўваючы ногі, пашла мяшаць сьвіньням. Прышлі каровы. Даіла. Дагледзела каняку. І, калі вечар падкраўся з агародаў—пашла дахаты.

* * *

— Мамка, а я ўжо і агонь запаліў.

— Добра, сынок!

— А ты ўжо нікуды ня пойдзеш?

— Не, сынок, зараз спаць трэба.

— А чаму дзед Амелька ня прышоў?

— Ён дахаты пашоў. Спаць будзе такеама.

— Спаць?

— Ага.

— А мы вячэраць будзем?

— Будзем, а як-жа.

Яна пачала прыбіраць стол. Пасьля пачула, як маленькія, мяккія пальчыкі ўзялі яе за руку. Сьветлыя вочкі глядзелі на яе і запыталіся:

— А дзе наш татка начуе?

Вочкі глядзелі. Прасілі, каб адказала. Але што магла сказаць яна таму, хто ня ведае яшчэ гэтых крывавых законаў гісторыі чалавечага вар'яцтва? Памаўчала. Ашчаперыла. Пацалавала ў лоб і пашла да печы. А сьветлыя вочкі глядзелі, пыталіся, каб нічога не пачуць у адказ.

* * *

Палажыла спаць. Накрыла. Хацела адыйсьці. Але забылася. Рука ўпала на прыпол і застыла. Вочы ўпёрліся ў пасьцель і запуталіся ў русых валасках.

Тады доўга стаяла так: высокая, схудалая і ціхая.

Туга апускаліся расьніцы. Моўчкі зьвінела ноч. Сіпла дагарала лямпа і падала цішыня.

* * *

Ці многа трэба дзён на чалавечую радасьць? на гора?

* * *

Андрэй пісаў:

«Добрага дня, дарагая Алеся. У першых радкох свайго ліста сьпяшаю паведаміць цябе, што я пакуль што жывы і здаровы, чаго і табе жадаю ад госпада-бога. Загналі нас вельмі далёка, і вельмі трудна жывецца нам. Цяпер нас абучаюць. Ганяюць з цёмнага да цёмнага. Вучаць, як страляць, і абараняцца. Калі ня веддаеш, дык б'юць і саджаюць на адседку. Надоечы, аднаго з нашага ўзводу афіцэр так сьцебануў палкаю, што аж кроў пашла ў таго. А яшчэ горш, калі ня ведаеш славесасьці, гэта—як аддаваць начальству чэсьць.

Я ўжо крыху зразумеў. Цяпер стала лягчэй. Мусіць, зараз пашлюць на позыцыю. Ты ня плач. Калі сама ў гаспадарцы ня ўправішся—папрасі каго, каб памог. Можа дзядзька Амелька не адмовіцца. Некалі аддзякуем. Сама сябе шкадуй. А яшчэ больш Міхаську. Аддай у школку—будзе разумнейшым.

Цялушку прадай, а на зіму купі сабе валёнкі. З выробленых аўчын пашый кажух. Калі будуць грошы—устаў у пярэгародку дзьверы—няхай будзе чысьцейшаю палавінаю.

Больш пісаць, дарагая Алеська, няма чаго. Вельмі толькі нуджуся па табе. Няма ладу што аддаў-бы, каб хоць разок пабачыць цябе і Міхаську. Ты яго шануй. Перадай паклоны ўсім родным: дзядзьку Амельку, дзядзьку Марціну.

Аўдоці, Тэклі, швагрусю Рыгору, Апанасу і ўсім родным і знаёмым. Амельку папрасі, каб памагаў табе. Нават няхай-бы ён перайшоў да нас жыць, каб табе ня боязна было.

Жыві здарова. Многа разоў цалую цябе.

Твой Андрэй.

* * *

Праз чатыры месяцы Андрэй пісаў:

«Добрага здароўя, дарагая Алеська. У першых радкох свайго ліста сьпяшаю паведаміць цябе, што я, богу дзякаваць, жывы і здаровы, чаго і табе жадаю. Некалі я табе пісаў, што нам вельмі трудна жывецца, і гэта праўда. Начальства вельмі злоснае і бязьлітаснае. Праз гэта от і мне трэба мучыцца. Ты ня пужайся, дарагая Алеська, але гэта я табе пішу з шпіталю, бо захварэў на запаленьне лёгкіх. Хвароба ня цяжкая, зараз пройдзе, бо я ўжо даўно ляжу. Захварэў я ад таго, што прастудзіўся, калі адбываў кару на марозе. А кару адбываў за тое, што не аддаў чэсьці палкоўніку і ня выканаў даручэньня. Тады мяне паставілі пад ранец на дзьве гадзіны. Апрача гэтага, мяне яшчэ білі і ганялі. Ад таго і захварэў.

Ня плач, любачка. Калі папраўлюся і не пашлюць на фронт, дык можа прыду на пабыўку. У шпіталі сёстры даглядаюць ніштавата. Адна дык мяне вельмі шкадуе і шмат чаго мне гамавіла, чаго я да гэтага часу і ня ведаў. Таксама

Інстытут Літэратуры
БІБЛІОТЕКА
ім. А. М. Горького

і салдаты ёсьць добрыя, нават вельмі разумныя.

Напішы мне, як ухадзілася з збажыною? Ці добры ўмалот і ці маеш дровы? Напішы, як сама жывеш і як вучыцца Міхаська. Больш пісаць няма чаго. Нуджуся па табе. На днях бачыў у сьне. Здаецца, тройца была. Мы былі на кірмашы. Калі ад'яжджалі, дык цьвілі сады, а калі прыехалі дахаты, дык на яблынях віселі сьпелыя яблыкі, і нябожчык дзед гарадзіў плот. Пасьля насунуліся хмары і пайшоў вялізны дождж. Калі сьціхла навальніца, дык у садзе стаяла белая драўляная царква, а адтуль вынасілі нябожчыка. Калі я зірнуў у твар гэтага нябожчыка, дык аж дыхаць мне зрабілася цяжка; здранцьвелі рукі і ногі і як-бы мяне закавалі ў жалеза. Хацеў крычаць, але ня мог, бо ў труне ляжала ты. Прачнуўся зьнямогшыся і ўпацеўшы. Дактары трымалі мяне і нешта рабілі са мною, а я рваўся і крычаў. Тады я доўга думаў пра цябе, каб з табою нічога дрэннага ня здарылася. Увесь час ты перада мною ляжала белаю, з зачыненымі вачыма і скрыжаванымі рукамі ў труне. Ты мне хутчэй напішы, ці здарова. Сьцеражыся, каб не захварэць. Аддай паклоны ўсім родным і знаёмым: дзядзьку Амельку, Марціну, Аўдоці, Тэклі, Рыгору, Апанасу і ўсім. Чакай мяне, як папраўлюся.

Тысячу разоў цалую цябе, хоць завочна.

Твой Андрэй.

* * *

Доўга плакала Алеся, атрымаўшы гэты ліст. Здавалася: там Андрэй ужо мажа памёр да гэтага часу. А што значыць гэты сон? Не на добрае ён варожыць. І яна хадзіла нібы сонная, нібы разьбітая, шукаючы разгадкі таемнасьці сну. Работа валілася з рук. Сэрца ныла, а вочы сьлязіліся і разрывалася душа.

* * *

— Што з табою, Алеська? Чаго ты так асунулася за апошні час? Хіба з Андрэем што здарылася?

— Ня пытай, Аўдолька, хворы ён у мяне—у шпіталі ляжыць. Сон дрэнны бачыў. Ці выздаравее толькі.

— А то, што-ж ты думаеш—гінуць людзі, як мурашкі, і няма ладу за што. На чорта гэтая вайна? Каму яна патрэбна? Гэта нейкая кара господня. Мой-жа таксама трэці тыдзень як ня піша...

— Успомню, дык аж сэрца разрываецца—хаця-б, здаецца, на адну хвілінку паглядзець... Так і пабегла-б... А тут у гаспадарцы цяжка адной...

— Ну, нічога, Алеська! Сьлязамі гору не паможаш. Я-ж от таксама прышла, каб ты напісала майму ліст. Напішы ўжо—сама знаеш як...

За акном скавытала зіма. Рыпела марозам вуліца і асядала ноч.

* * *

Праз два тыдні, калі Алеся паліла ў печы,—на марозе стала шэрая шынэль. Рука прычыняла

дзьверы, а вочы глядзелі на Алесю і рассыпалі радасьць, якая гаварыла пра хвілёва знойдзенае шчасьце.

— Здарова, Алеся!

Яна глядзела на шынэль. Білкі выпалі з рук. Хацела кінуцца ў хвілёвасьці насустрач, але ўтрымалася—не Андрэй. Сэрца праткнула нейкая жыгучка, але саўладала.

— Арцём! Адкуль ты?

— Я? Ды на пабыўку. На пару тыдняў адпусьцілі, дык от зайшоў і да цябе.

— Дзякую, Арцёмка, дзякую. Ну, як-жа... А даўно?

— Ды ўчора ўвечары. Прывітаньне табе ад Андрэя—мы-ж з ім у адной часьці служым.

— У адной часьці? Ну, дык як-жа ён? Ці выздаравеў? Ці прыдзе-ж ён?

Рукі ўхапіліся за шынэль. Голас падняты, а вочы нізалі і прасілі, каб расказаў усё-ўсё пра Андрэя: разам, засаб, да дробязі.

— Андрэй? Ды ён даўно ўжо паправіўся. Здароў. Жыве, як і ўсе. Нават ліст табе недзе прыслаў.

— Ліст?.. Здароў, кажаш?.. Праўда?.. А я думала, каб не памёр ужо хаця. Вельмі-ж неяк сэрца ныла. Проста, аж жыць ня міла рабілася... А тут гэтыя бабы яшчэ сноў розных наталкуюць... Здароў кажаш?.. Ліст?..

— Жыў. Ад сноў не паміраюць... На, чытай от.

Рука выцягнула з-за пазухі пажмаканы кувэрт.

Тады абое былі вясёлыя.

Вочы бегалі па лісьце, глыналі радкі, каб хутчэй праглынуць і радасьць тую, што стараюцца не забыць.

Пасьля скончыла. Гаварыла. Пыталася як жывецца, ці занудзіў бяз дому, ці скончыцца вайна і ці хутка на пабыўку прыдзе Андрэй.

* * *

Алеся прыехала з млына. Стомленая. Надарваная. Дзякаваць, што мужчыны там памаглі, а то мяхі цяжкія, а сіла слабая.

Адпрэгла каня. Дагледзела жывёлу і села падуднаваць. На дварэ была адліга і капала з стрэх. Кроплі выбівалі ямачкі ля прызбы і пырскаліся мяккасьцю. Тады весялей неяк стала. Думалася: вясна зараз прыдзе. Будзе хараша. На вуліцы будуць дзяўчаты і сьмех. За агародамі будзе пахнуць трава і вільгаць, а на пабыўку прыдзе Андрэй—той самы: румяны і здаровы, малады і палкі, як сама вясна. Яна будзе шкадаваць яго, лашчыць і раствараццца ў яго ўладнасьці, каб больш адчуваць яго і выразьней бачыць вясну.

Глыбока задумалася. Бачыла Андрэя і сьмяялася яму. Слухала вуліцу і сьвяточныя песьні. Адчувала шчасьце і радасьць вялікую, як смага, і звонкую, як песьня.

Як лёгка насіць вялізную, грузную радасьць.

... Бразнулі дзьверы. Разьбіліся думкі. Зьвякнула сэрца і расплылося, як гэтыя ціхія крокі, у трывозе і чаканьні...

* * *

На кувэрце стаяла чырвоная пячатка з крыжам. Унізе нейкі нумар і невядомы почарк.

Літары перабягалі і трэсьліся, як рукі. Пячатка вылучалася грознай, ясна-зразумелай і таемнай плямай. Кідалася ў вочы, вырывала іх і залазіла ў мазгі, расьпіраючы іх вар'яцкім крыкам і абліваючы памяць крывёю.

Нейкае грознае, вялікае, як роспач, і бязьлітаснае, як прысуд, прадуваньне сьвідравала сьвядомасьць і паліла нутро.

— Ня можа быць!.. Гэтага ня можа быць! Ён здаровы! Ён прыдзе на пабыўку, да мяне, да нашае вясны!

Гэта быў крык.

І літары—надрукаваныя на машынцы чырвонымі радкамі—таксама няўхільна і бязьлітасна крычалі, глушачы быцьцё і прагнасьць:

«Палкавы шпіталь з спачуваньнем паведамляе Вас аб дачаснай сьмерці на баявой варце за веру, цара і бацькаўшчыну вашага мужа, Андрэя Крывіцкага.

Вечная памяць герою!

Начальнік шпіталю 114 Вірэйскага пяхотнага палка. (________)

4-III—15 г.

* * *

Ці многа трэба слоў на чалавечую радасьць? на гора?

* * *

Яна не гаварыла ўжо: «Гэтага ня можа быць». Гэта было ясна і неадменна ў непераможнай грознасьці. Вочы вырываліся. Падалі на чырвоныя выразныя кропкі. Праглыналі іх, каб яшчэ больш, да дна, праглынуць і бяскрайнасьць гора. Пасьля вочы заплылі салёнаю вадкасьцю, а цела ўпала на рукі, прыхілілася да сьцяны і закалацілася.

На двары была адліга і капала з стрэх. Званіла вясна. Кроплі выбівалі ямачкі ля прызбы і пырскаліся мяккасьцю. Сачыліся буйныя сьлёзы і падалі на прыпол.

Поруч стаяла фігурка—шукала матчыных рук, каб цалаваць іх, каб разам плакаць.

ЗЬВЯНЧАК ТРЭЦІ

ПАЧЫНАЕ МАРАСІЦЬ.

А вясна прышла ўсё-такі.

Такая самая, як і шмат гадоў назад і заўсёды: звонкая, кучаравая, мяккая. На лузе пахла зеленьню, на полі ральлёю. Вёска ўвабралася ў сухую вуліцу і каштаньнік. Дзяўчаты—у лёгкія сукенкі і песьні. Старыкі—у босыя ногі і кашулі з жычкамі. Пляткаркі—у языкі. Салдаткі—у чаканьне мужоў і хвартухі. Жывёла—у маладую і зялёную пашу.

Ї Алеся спаткала вясну.

Спакойнасьцю і бляднотаю на твары. Павагаю ў постаці і рухах. Глыбінёю і захаванасьцю ў душы.

Яна арала, засявала, а Міхаська качаў кацёлку, праганяў курэй з агародаў, і сустракаў яе, каб адвесьці на ўзьмежкі каня, а пасьля лашчыцца ля яе і засынаць у яе гарачыні, пад тонкі звон ночы.

* * *

А пасьля—калі адзьвінела вясна і высахла вуліца—дарогі сталі гарачымі, пыл—горкім і шырокім у гарачыні сонца. Яно падымалася ў зэніт і адтуль разьлівалася смагаю на прыдарожны бур'ян і межы.

Сьцякала гарачым вадаспадам: пякуча-вострым і бясшумным. Ад таго такімі ціхімі сталі палеткі: жоўтымі з пахілымі каласамі і бліскучаю саломаю. Жанкі хадзілі да каваля, зубілі сярпы, а мужчыны ўсьцілалі заперы і зьвінелі косамі, аб сустракаць расу.

Алеся не адставала. На сенажаці мужчыны, махаючы мянташкамі, прыгуквалі:

— Алеся!

— А што?

— Ды ты, брат, на сапраўднага касца вышла, з табою і стары Марцін ня сыдзецца.

— Ды ты і сам яшчэ папробуй сысьціся. Нябось, ня возьмешся!—крычалі другія.

— Гэт! Дык што я? Я, можна сказаць, ужо старават, от ты, Ігнат, паднапніся.

— Ды ўсе вы аднаго спрыту. Ніхто от і не адважыцца,—закідала Алеся.

— А ўжо-ж давай! А ну, Пракоп, адступіся.

Засьвісталі косы і зашаптала трава.

— Эй, не, дзядзька, дык што-ж ты стаў на Пракопавым шнуры, ты от на мой хадзі.

— Што?

— На мой, кажу, шнур станавіся, што-ж ты там будзеш упінацца!

Мужчыны зарагаталі.

— От хітрая баба,—хоча, каб ёй памаглі ў касьбе, хе-хе-хе.

— Ах, ты, лісіца. Ну, давай на тваім стану.

Зноў засьвісталі косы і заматаліся рукі. Пракосы кляліся нашыўкамі на поплаве, а з боку крычалі:

— Адстаеш, адстаеш, Ігнат. Эй, брыдка,—бабе паддаўся!

— Не паддамся,—вазьму!—і Ігнат, прыгінаючыся, уядаўся ў пракос.

— Ага, брат, прыстала ўжо!?

Алеся стаяла. Усьпёршыся на касьцё, абцірала пот. Грудзі высока падымаліся, а на лоб наладзілі пасмы валасоў. Хацела сьмяяцца, але задыхалася і апусьціла руку.

— Няхай на тваім будзе, дзядзька,—не магу, утамілася я.

— Ага, брат,—слабенькая! Здалася... Ну, а цяпер—адпачнем. Нясеце, мужчыны, закурыць ды давайце пасватаем Алесі добрага жаніха,—няхай тады бярэ ў работу. Яна баба спрытная.

— Спрытная, то спрытная, але-ж ты ўжо старават, а бракуса яна не захоча.

— А можа і захоча, што-ж ты ведаеш?

— Не, браток, не захоча. Алеся, ці згодзішся ты за Ігната замуж выйсьці—га?

— А ўжо-ж, калі ў яго новы гуз на ілбе вырасьце, то згаджуся.

Мужчыны рагаталі. Косы гралі бляскам. Сонца карабкалася сваімі рыжымі хадулямі на поўдзень, каб пасьля апасьці і схавацца за лес.

* * *

Калі надыходзіла бура і Алеся ўвіхалася зьвесьці апошнія копы з мурожнага—на прыгуменьні зашамаліногі.

— Памагай бог, Алеся!

— Дзякаваць! Тут-бы от сам лепш памог, бо на бога як сашлешся, дык і сена замокне.

— Ну, то давай і памагу,—думаеш я ўжо такі гультай.

— Калі памагаеш, то лезь хутчэй на тарпу.

— Не, дык ты на тарпу лезь, а я буду падаваць.

— Няма чаго дурыць! Калі ўзяўся, дык і рабі, што сказана.

Бабырка пачухаў за пазухаю. «От упартая баба»— і пачаў узьбірацца на сена. А калі апаражнілі воз— уперся ў яе вачыма і сказаў:

— Трудна табе, Алеся!

* * *

Праз тыдзень, калі на вуліцы гуляў у жмуркі халаднаваты вечар, а над сталом журылася лямпа і, калі Алеся зьбіралася ўкладаць Міхаську—ціха ўвайшоў Бабырка. Ён доўга сядзеў над сталом, скрабучы вачыма хваёвыя дошкі, а пасьля зірнуў на свае кінці.

— Трудна табе, Алеся.

— Трудна, Пракопка, але што-ж ты зробіш.

— Ото-ж бо-то і ёсьць, што можна што зрабіць.

Алеся зірнула на яго наддалёк. Нібы з усьмешкай, нібы з запытаньнем.

— А што гэта такое?

— Ну, то ўкладай малога, ды падыходзь сюды, дый сядзь.

— Ну?

Пракоп упёрся ў яе шэрымі вачыма і пляскатым носам.

— Замуж табе трэба выйсьці!

— Ну-у, што ты, Пракоп, хто-ж мяне возьме?.. Дый не хачу я—нашто?

— Хто возьме? Я вазьму! Я даўно ўжо цябе неяк люблю здалёк. Давай, Алеся...

Астатнія словы дадаў ціха, крадучыся.

— Што ты, Пракопка, не хачу я. Нашто? Пакуль што пражыву, а там—пабачым. Пачакай, Пракопка, падумаю яшчэ.

Пракоп доўга маўчаў. Глядзеў на кінці і калупаў стол.

— Ну, што-ж—воля твая. Я гэта не да сьмеху кажу.

Разьвітаўся і пашоў у ноч.

* * *

За вокнамі брахалі сабакі. Па сяле—з канца ў канец азываліся. Шавялілася ноч, гарачынёю дыхала—адганяла сон.

І рантам—нарадзілася думка пра Андрэя. Канешня—нарадзіў Бабырка. Кінцамі скроб дошкі на стале і казаў: «Давай пажэнімся». Пасьля, калі выходзіў з хаты—неяк цяжка валакліся па падлозе яго шэрыя вочы.

І ад таго такая душная зрабілася ноч. І далёка ўжо, ледзьве чутно—на тым канцы сяла азываліся сабакі. А ці даўно яна помніць Андрэя? Апошні

раз—у песьнях, у плачы, у тлуме, у пылу і сьпякоце—на станцыі.

... Сыгнал.

Натаўп зарушыўся, загудзеў. Рвануўся і застыў ля жалезнае аграмадзіны.

— Ня плач, Алеська. Ня сумуй. Дасьць бог—жыў буду і вярнуся.

Сьціскаліся ў дрыжыках пальцы. Надрываліся акрываўленыя сэрцы. Смаглі падсохлыя губы. Заплывалі вочы сьлязамі і роспаччу.

— Бывай! Вярнуся!

І недзе далёка—можа ў муках, можа ўспамінаючы яе—так ціха памёр. Яна нават ня бачыла яго сьмерці.

А ці трэ было паміраць? Ці трэ было ісьці на вайну, каб пакідаць салдатак, каб запускаць бур'янам палеткі, каб нараджваць такое доўгае-доўгае чаканьне?

Алеся варочалася з боку на бок у пасьцелі. Вайна. І раптам—нашто вайна? Хіба тады, на станцыі навабранцы пілі, заліваліся песьнямі, плакалі ад радасьці? Хіба яны ведалі куды і чаго яны ідуць? Іх нехта жорстка, бязьлітасна прымусіў, таксама як прымусіў і паміраць. Завошта? Каб лепш было жыць? Ды-ж пустуюць палеткі. Ды-ж самі абрабляюць салдаткі, перакідаючыся з дня на дзень—у пакуце, у беднасьці, у нястачы—на гэтых малюсенькіх, як градка, шнурках. Дзе-ж праўда?

Доўга не магла заснуць Алеся. Ноч варушылася, нема стагнала за акном. А ў галаве гібель думак— душных, непаваротных. Андрэй. Адзінокае сваё жыцьцё. Бабырка.

У шэрых Бабыркавых вачох было многа няпрыласканае цяплыні...

* * *

З мурожнага, з Асавоў, з-за грэбелькі прыбіралі апошнія сенажаці. Зашарсьцелі, агаліліся шнуры— доўгімі-доўгімі парабіліся і ўпіраліся ў восеньскую шэрую далячынь. Хмары пайшлі нізка і накаціста. Журавы плылі па іх і хаваліся там недзе за сінцом, за шнурамі.

У восені шмат недаказаных слоў. Увосень думаць, задумвацца хочацца і пальцамі аголеных галін перабіраць памяць. Увосень недалёка аддавацьмецца лоскат калёс.

Ехалі паўз панскі маёнтак.

Садамі, паркамі, кветнямі, будоўляю моцна ўплішчылася ў зямлю сядзіба. Далёка відна была белая з фантастычнымі выкрутасамі камяніца. Тады думкі пайшлі—непаваротна, паволі складаючыся ў адно: аздоба, а дзе-ж аздоба ў нашым жыцьці?

Па дарозе пра гэта паволі гаманілі між сабою мужчыны. Доўга азіраліся на камяніцу. Аддаляючыся асядала яна за курганамі, за палеткамі ўніз. А дзядзька Амелька скроб патыліцу і ўспамінаў:

— А унь які лясіпча... Летась хадзілі, каб дубу на тын на калодзезі даў—адмовіў. А на палёх на гэтых—колькі поту нашага палягло. А-а-а-яй...

У нядзелю ўвечары седзячы на прызьбе таксама гаманілі пра гэта мужчыны. І тады заўважылі ўсё: у Бабыркі кіпела многа затоенае злосьці.

* * *

На вуліцы трапятаў дажджлівы адвячорак. Падаў змрок і мяшаўся з гразёю і восеньню. Асыпаліся апошнія лісты каштаньніку. Прынікшы да халоднае зямлі, цалавалі яе і застывалі.

Мітусілася імгла. Булькалі кроплі з стрэх і рассыпаліся звонам у пырсках. Хаты аселі. Прыціхлі, апускаючы павекі вакеніц.

Пасьля вуліца скаланулася. Захлюпала гразь і змрок. Разарвалася цішыня шынэлямі і галасамі. Тпрукалі, нокалі, брызгалі жалезам, гамонкаю. Ішлі, сунімаліся і ішлі. Разьбягаліся па хатах. Заяжджалі на двары: адпрагалі і лаяліся. Запахла абуткам і потам забруднелых цел; гоманам і рогатам разьюшанае вухаршчы.

— Салдаты!

* * *

Ляпнулі дзьверы. Зачмокалі падэшвы і заварушыліся вусы.

— Гэта вы гаспадыня?

Алеся аглядзела шынэль і папругу. Пасьля вочы пераскочылі на кукарду і пляскаты твар з чырво-

ным носам і мылкімі вачыма. А вусы варушыліся і назвалі падгніўшыя і пагубленыя зубы.

— Я.

— Адна жывяце?

— А нашто гэта?

— На гэтую ноч трэба зьняць кватэру: чыстую і асобную, каб там ня было парасят і курэй. Будзе начаваць палкоўнік. У вас, здаецца, ёсьць другая палавіна?

— Ёсьць, але там сыравата.

— Нічога—прапалім.

Шынэль мільганула за дзьверы ў другую палавіну хаты. Запаліла запалку і аблізала вачыма падлогу і сьцены. Памацала ложак.

— Нічога—добра. Толькі прыбярэце адтуль усе свае даматканы і кубэлец. Прапалеце ў печы і запалеце лямпу.

Бразнуў дзьвярыма і зьнік.

ЗЬВЯНЧАК ЧАЦЬВЕРТЫ

КАМАНДА НА СОН

Быў 1914 год.

Пачыналі вайну, думалі: месяц, два, самае вялікае—тры, і канец вайне. І канец Нямеччыне.

А гэта—каторы год цягнецца яна.

Надакучыла.

Зямля дрогала, узрывалася—уплеценая калючым дротам—ныла, варочалася ў стогне, у гарматных струпох.

Тузаліся людзі. Па Расіі—па вялікай непадзельнай Расіі—аграмадны чалавечы мурашнік. Удовы, сіраты, старыя, калекі, кавалкі мяса, межы, палыны. Шынэлі. Уся Расія: у шынэлях, у гарматах, у пагонах, у грукаце калёс, кацялкоў, збруі, у акопах, у благародзіях, у камандзе «смирно», у тыфусе, у мацюгні.

З канца ў канец па Расіі—па вялікай непадзельнай Расіі—гаць. І—трэба слухаць каманду «марш», трэба ісьці—уставаць, падаць, зноў ісьці—каб ня знаць, дзе канец гэтай гаці.

* * *

— Сьмір-рна!

* * *

Нямецкі фронт.

Супастат.

Шынэлі ішлі, валаклі з сабою загар, бруд, смагу, пяць капеек пэнсіі, зьнямогу, махорку і загад—

НАСТУПАЦЬ

Ішлі, ехалі—па сёлах, па мястэчках; шошамі, дарогамі, мераючы беларускія палеткі—лясістыя, балотныя—праз Белавежу, праз піншчыну.

Людзі, коні, абозы, гарматы.

З грукатам, з песьняю «гранем ура».

Нямецкі фронт.

Наступаць...

Трэба было наступаць. Трэба было браць Львоў, Карпаты, Дарданэлі, каб на паштоўках маляваць пра геройства Кузьмы Кручкова. Пра геройства расійскага хрысталюбівага воінства—як у карпацкіх сьнягох, у мёрзлага салдата моцна сьціснута пальцамі вінтоўка ў знак вернае сьмерці за—веру, цара і бацькаўшчыну.

Наступаць каб—

з Віленшчыны, з Гродзеншчыны, з Навагрудчыны казацкімі гарапнікамі выганяць зьбежанцаў. Па шошах на іх могілках ставіць белыя бярозаныя крыжыкі. Па гарадох мераць пляцы на брацкія могілкі. Каб пісаць:

МАГІЛА НЕВЯДОМАГА

— Сьмірна!

* * *

На вуліцы трапятаў дажджлівы адвячорак. Падаў змрок і мяшаўся з гразёю і восеньню. Асыпаліся лісты каштаньніку. Прынікшы да халоднае зямлі, цалавалі яе і застывалі.

Пасьля вуліца скаланулася. Разарвалася цішыня шынэлямі і галасамі. Тпрукалі, нокалі, бразгалі жалезам, гамонкаю. Заяжджалі на двары—адпрагалі, лаяліся. Вечар напоўніўся конскім іржаньнем, капытамі, цуглямі, перхацьцю і чалавечымі галасамі. На парогах сустракалі жанок:—

— Здрастуй, маладзіца—гасьцей прымай.

— Для дарагіх гасьцей пачастунак гатуй.

— Салдатам ня грэбай—свой чалавек.

— Тпру, стой!

— Пад брэзэнты снасьці ды збрую!

Вуліца калаціла змрок.

* * *

Па ўсім сяле па хатах пасталі на кватэры.

— Пагрэцца.

— Высушыць шынэлі.

— Адпачыць.

Па чатыры, па пяць—па многа чалавек на хату. Мясьціліся па прымурках, на лавах, на тапчанох—на падлозе расьцілалі салому—лажыліся покатам, у шар.

— Эх, хоць ногі як сьлед працягнуць можна.

— Адпачывай у запас.

— Можа хутка навек заснуць давядзецца.

— Эхх-ха...

Па Расіі—па вялікай непадзельнай Расіі каманда на сон!

* * *

Ногі нылі—на лавах, на прымурках, на тапчанох, на разасланай саломе—клаліся цяжэразнымі валавянымі абрубкамі. Можна было кінуцца і ляжаць, не крануцца. Але—перад сном трэба выканаць абрад непарушнае рэлігіі. Кожны свайму, кожны пасвойму—памаліцца ўсясільнаму богу.

Перад сном трэба ўспомніць пра дом, думаючы заручацца, калупаць памяць, а пасьля з-за пазухі выняць затлушчаны потам і паходамі лісток:

«Дарагі Лявонка.

Піша табе твая жонка Аўгеня Мітрапанаўна і нізка кланяюцца дзеткі і ўся радня.

Дарагі Лявонка, мы ўжо страцілі нават надзею, каб прычакацца цябе, а жыць нам без цябе вельмі цяжка...

... скрозь у нас гэты год неўраджай, і рабіць няма каму.

Хата наша зусім сатлела ды разбурылася, так што, калі ідзе дождж, то ўсюды яна цячэ і няма дзе нават дзецца. Мы ўжо ня ведаем як будам зімаваць.

... за калодзішчамі палетак я запусьціла, бо ні абрабляць, ні засяваць няма чым. Да гэтага яшчэ пашлі ў нас частыя пажары і здохла наша Падласка.

... дзед памёр. Ігнатка зусім хворы, а на ўсім сяле не пачуеш і голасу, каб гэта як даўней сьпявалі, бо ўсіх мужчын пабралі на вайну...

Хаця-б ты, Лявонка, на трохі прыехаў дадому, ды мо-б ты параіў, што рабіць...»

І толькі тады—прачытаўшы—яшчэ больш варочацца, яшчэ больш калупаць памяць і—шапнуўшы з дзяцінства завучанае «госпадзі»—засынаць.

* * *

Хоць Расія—гаць, хоць па Расіі каманда на сон, а толькі—можна ня спаць, і можна бачыць канец гэтай гаці.

Пасярод сяла, у Дзям'яніхі рыпнуў салдацкі гармонік. І—хоць нылі ногі, хоць адкідаліся яны валавянымі абрубкамі, а паволі зьбіраліся салдаты туды, каб паглядзець на селавых красунь, трасянуць незабытаю разудаласьцю, паласаваць аўдавелых салдатак.

— Э-эх, маліна-журавіна!

— Мішка, казака смалі!

— Дай тупнуць!

— Ягадка! Ня журыся, прыхіліся—шчэ салдаты не зьвяліся.

— Гала! Болей гала—Сьцёпку, Грышку цесна стала!

— Зыр!

Рвалі ноч. Грукатам, музыкаю, песьнямі. Гармонік то рваўся камарынскім, то плакаў, захлінаўся «сопкамі Манжуры».

Па куткох нылі. Шопатам распальвалі зьвярыную смагу. Доўга збуяўшы бяз мужчынскіх ласак—потам смылелі жанкі.

* * *

А ў хатах перад сном, надзейнымі гуртамі, паволі шапталіся салдаты. Надакучылі, дух вынялі заклятыя тры гады.

— Дахаты-б.

— Чортавай мацеры патрэбна вайна.

— Эх, жыцьцё пайшло—успамінай ды ня радуйся, гавары ды аглядайся.

— Адваюешся, а прыдзеш дахаты—усёадно на сваім буслявым гняздзе сядзець будзеш—на карак на чужы рабіцьмеш.

Ціха, каб ня чулі нават сьцены, гаварыў васпаваты рабочы:—

—...а з чаго пачалося? З таго, што ў Сараеве прыгалушылі нейкага царскага ідыёта. З-за яго павінны класьці галовы і мы. А хто-ж немцы, калі не такія самыя гарапашнікі? Каго-ж нам біць і за каго мы б'ёмся? Што нас, як і раней ня будуць абдзіраць фабрыканты? Ці падбавяць за гэта зямлі? І фабрыкі, і заводы, і зямлю трэба браць самім...

* * *

На сярэдзіне сяла ныў, захліпаўся апошнімі манжурскімі сопкамі гармонік.

Каманда на сон.

Вялікая непадзельная Расія не хацела спаць сярод гаці.

ПРАЦЯГ ТРЭЦЯГА ЗЬВЯНЧАКА

ГЕРОЙ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

— Гэта тут?

— Так точна, вашвыскбродзь! Тут ёсьць чысты і добры пакой. Няма парасят і курэй. К таму-ж ёсьць падлога і дзьверы.

— Ага. Добра. Унось і складай рэчы. Павесь дыван і разлажы ложак!

— Ложак ёсьць гатовы, вашвыскбродзь!

— Ну, добра... А гэта гаспадыня? Гэта вы гаспадыня хаты?

— Я,—нясьмела адказала Алеся. Глядзела з-пад броў.

Палкоўнік нагла аблізаў зіркам постаць і з усьмешкаю схаваўся за дзьвярыма.

* * *

На лавах і ўслонах параскідаліся дарагія рэчы. На сьценах павісла зброя і скураная торбачка. Высокі, голены, з лысінаю, з гарбаватым носам, з тугімі губамі і з блiскучымі ботамі, палкоўнік крочыў па падлозе. Навісьлі шэрыя густыя бровы. Рукі сашча-

нілі пальцы і прыціснулі жывот. Тонкі мундзір сьціскаў стан і плечы.

Сеў. Разьвярнуў нейкія паперы. Думаў. Варочаўся.

З скуранное торбачкі з градкамі дастаў паходную карту. Разлажыў на стале. Ад лямпы на брытую галаву падала сьвятло. У пальцах тузаўся, скакаў па карце аловак.

Лоб зморшчыўся, аловак суняўся.

Падняў голаў:

— Паважаная гаспадыня,—на адну хвіліну!

Увайшла.

— Чаго хацелі?

— Ага... Нічога... Прыгатаваць да вячэры сёе-тое ці можна будзе?.. Сядайце.

— А чаму-ж не—можна.

— Дык чакайце-ж—сядайце.

Баязьліва Алеся прысела ля краю стала.

— Вось так. Хіба-ж я такі страшны, каб мяне людзі баяліся—хэ-хэ... Дык ваш муж, кажаце, прапаў у салдатах? Шкода, вельмі шкода... І вы цяпер адна жывяце?

— Адна, як бачыце.

— Ну, гэта нічога—вы яшчэ маладая, дык к таму-ж прыгожая; мабыць, маеце палюбоўніка?..

Устаў. Бліскучыя боты затопалі па падлозе, а пальцы скакалі па гузіку мундзіра.

— Піліпенка!

— Што загадаеце, вашвыскбродзь?

— Якая гадзіна?

— Адзінаццатая, вашвыскбродзь!

— Можаш дагледзець коняй і ісьці на вечарынку.

— Слухаю!

Тады шпарчэй захадзіў, дрыгаючы корпусам і заложыўшы назад рукі. Кусаў тонкія, бяз колеру, губы і кідаў мялькамі тлустыя вочы.

— Ня маеце, кажаце? Ну, гэта ўжо сьціпласьць. Ня можаце-ж вы быць такою красуняю і разам з тым манашкаю.

— Гэта вы толькі так гаворыце. Я сама сябе добра ведаю і знаю да чаго гэтая гаворка.

— О, не! Ня думайце так многа дрэннага. Гэта ўжо само за сябе кажа, што вы не такая сьціплая, якою хочаце рабіцца. Вас толькі варта ўвабраць у прыгожае адзеньне і вы можаце конкураваць з сапраўднымі дзяўчатамі... А дзеля гэтага вазьмеце,— гэта на чаравікі.

На стол упаў дукат: новы, ломкі, чырвоненькі.

Алеся бліснула вачыма.

— Будзьце ласкавы, забярэце назад. Я яшчэ, пакуль-што, не жабрую.

Паднялася.

— Ну, што вы, што вы. Сядайце! Я-ж вас не хачу гэтым абразіць. Проста—вам гэта можа спатрэбіцца... Сядайце.

Тонкія, белыя пальцы ўзялі за рукі. Пераскочылі запясьці. Перапаўзьлі за локці і сьціснуліся сударгаю.

— ... Сядайце.

— Пусьцеце!

— Красуня... Што-ж вы хочаце зласацца?

— Пусьцеце! Сын прачнецца!

— А вы ня крычэце. Ціхенька. Вы-ж такая пригожая, слаўная.

Набліжаўся тугі мундзір. Насоўваўся гарачы твар і трэсьліся бяз колеру губы.

Чаго вы хочаце?

— Ды, нічога... Такая слаўная. Ідзеце-ж...

Рукі сьціснуліся мацней. Абвілі жалезам. Калаціліся і напірыста, нэрвова цяглі да ложка. А твар налягаў і душыў цяжкім дыханьнем.

— Пусьцеце! Я буду крычаць! Я буду... Пусьцеце!

— Ня злуйцеся. Ня крычэце. Вы—такая добрая, мілая, харошая... Вось так... Асьцярожненька...

Тады пачула, што паддаецца, што задыхаецца і ня можа спрачацца.

— Пусьцеце!...

Вылузвалася. Зьвівалася, як піяўка. Кусалася.

А цела накінулася. Прыціснула да біла. Сагнула.

Рукі муляліся. Лазілі. Агалялі цела. Разрывалі кашулю і шукалі грудзей.

— Мілая... Слаўная... Ня трэба...

— Я не хачу! Не магу! Буду крычаць! Сына пабудзіце... Людзі! Ратуйце!

Тады рукі паслабчэлі, спужаліся. Мундзір крутнуўся, бліснуў расшпіленымі гузікамі. Лоб зморшчыўся, паласнуў вострымі зрэнкамі.

— Сволач! Вон пашла!

Штырхнуў.

Цяжкімі няроўнымі крокамі сажмаканая фігура падалася да дзьвярэй.

* * *

У Дзям'яніхі ныў, захліпаўся апошнімі манжурскімі сопкамі гармонік.

На вуліцы застывала гадкая ноч і мяшалася з гразёю і восеньню.

ЗЬВЯНЧАК ПЯТЫ

ЗЯМЛЯ

Было так:—

яшчэ марозамі ціснула зіма. На вуліцы каля брамы суняў поп Ладымера—царкоўнага старасту. І ад таго, што падазваў ён пальцам—здалося Ладымеру—нешта важнае хоча сказаць яму бацюшка.

Калі падышоў—нагнуўся той, украдліва, тонка паглядзеў у вочы і над вухам сказаў:

— Чуў—цара скінулі!

Аж прысеў Ладымер. Азірнуўся кругом, каб ніхто ня чуў і заўважыў толькі—многа палыхалася сонца на выяжджанай вуліцы.

— Што вы, бацюшка, дык як-жа?..

— Ды так. Смутныя часы насталі. Затое і карае бог. Вайна, голад, памор усялякая. Вераваць трэба больш... Адрокся. Сам чытаў. Прыслалі...

Тады ціха, нязграбна панёс Ладымер на сяло гэтую навіну. А ў нядзелю ў царкве—гарачае казаньне казаў бацюшка пра смуту, пра Русь і пра веру ў госпада бога.

* * *

Шкадавалі мужчыны сьпярша; як-жа:—«авечкі ды без пастуха?» Турбаваліся за некага, нешта прачувалі, а што?—самі ня ведалі. Тады прыміраліся з гэтым і гадалі на лепшае.

— А што там—думаеш дабро было вялікае? Цар! Каму дабро, а каму—хвароба!

— Але-ж... парадкі былі, а цяпер як?

— Можа і лепшыя будуць. Глядзі, зямлю унь ці што будуць раздаваць—у Кунацішчах афішкі чыталі.

— Этта?

— Ага, што-ж ты думаеш. І Алесі ў воз укінулі. Чытала. Ды многа унь чутак ходзіць.

— Ну-ну...

— Яно то так, але як-жа гэта? Як ты, Бабырка, думаеш?

— Я думаю, што добра гэта будзе. Нам што—зямля! Чаму многа яе ў паноў? А мала мы судзіліся за сэрвітут? Адсудзілі? цяпер—наша можа быць. Гаварыць можна—воля...

Перш неяк нехаця варушыліся. І верылі гэтаму мала. Прыходзілі да Алесі, каб афішкі чытала, што пападалі ў сяло. Чытала Алеся. Тады пачыналі спрачацца, а ў спрэчках расьлі накіпелыя патрэбы, акрэсьліваліся ў выразную напружанасьць—зямлі!

* * *

Пасьля:—

зьяўляліся некія людзі. Студэнты. Салдаты. Мітынгі наладжвалі. Гаварылі кавалкамі, нязьвязна і кожны па-свойму:

— Народ —
— Новая ўлада —
— Зямля —
— Воля —
— Устаноўчы сойм —
— Вайна да пераможнага канца—
— Р-э-в-о-л-ю-ц-ы-я—

Рэволюцыя—гучэла грозна.

Нешта вялікае было захована ў гэтым, а таму блізкім, любым здавалася ў сваёй бурнасьці.

Таптаді мужчыны падлогу. Чухалі патыліцы. Праз шырокія барады выкідалі каравыя словы і махалі рукамі каравымі.

— Значыць—і зямля будзе?

— Ня важна, што цара там скінулі. Нам каб жыць было на чым, от што.

Тады казалі мітынгоўцы:

— ...Трэба перш перамагчы ворага, каб ён не апаскудзіў нашае радзімы. А тады пра зямлю будзем меркаваць—зямлі хопіць... Устаноўчы сойм склічам, а ён усё разгледзіць і зробіць усё патрэбнае...

Ціха ад парога прасунуўся поп. Ён кашляў ад дыму і духаты. Крыж на грудзях у рукі ўпічаміў. Прайшоў да стала. Тады крыж затузаўся пальцамі і паднялася барада.

— Парафіяне! Перш за ўсё нам пастыр патрэбен, бо ня можа быць ніякіх парадкаў бяз пастыра. Хто-ж дасьць зямлі, калі смута на зямлі вялікая і мы ўсе, як блудныя? Трэба цар, а тады ён усё зробіць, што госпаду-богу будзе ўгодна.

Алеся заспрачалася:

— Ды не, мужчыны, цара ня трэба. Ня дасьць зямлі ён. Няхай сойм будзе. Толькі каб гэта хутчэй ён выращаўся. Досыць мучыліся. Да гэтага часу і цар быў, а ці зрабіў ён што? Нічога ня бачылі. Сэрвітуту нават не аддалі нам...

Згаджаліся.

Разыходзіліся.

А калі сонца пачало лізаць вуліцу—сьнег ручаямі сачыўся з узгоркаў. Тады на навозы выходзілі—узгоркі лыселі, а наддалёк—лес панскі стаяў і поле. Сіняю такою істужкаю цягнуўся лес і, можа таму, што рэчка туды крахтала крыгамі—пальцамі мацалі зямлю за навозамі.

— Слаўная вясна.

— Зямля крохкая.

— Араць зараз будзем.

— Новае мусіць не дачакаемся.

— Сёлета працягнем як-небудзь, а там—сойм-жа гэты выращыць. Дадуць...

У чаканьні прайшла вясна.

Засеяліся...

Поле руньню густою ўвабралася і пачало гаманіць каласкамі. Вятры праходзілі, праносілі шызыя хмары, разрывалі іх і кідалі за лес.

Тады цяжка зрабілася чакаць. Чорнымі думкі зрабіліся і такім пукатым гэта доўгае чаканьне.

* * *

Алеся прыехала з мястэчка. Калі Міхаська адвёў за прыгуменьне каня—прышлі мужчыны, бо можа навіны прывезла добрыя.

— Што, як у Кунацішчах?—запытаў Ігнат, набіваючы люльку.

— Калі сойм будзе?—падхапіў Рыгор.

— Ня ведаю, пра гэта ня чула, але дрэнныя чуткі ходзяць. Ва ўрадзе заселі паны і нічога з імі ня зробіш. Якая гэта рэволюцыя? А яшчэ мітынгі наладжвалі, таўкліся, як камары. У Кунацішчах і сёньня малады нейкі быў. Вайну, кажа, зацягнулі. Чорт ведае на што патрэбны ім нейкія Дарданэлі, каб забіваць дарэмна людзей. Вайну, кажа, спыніць трэба, а зрабіць мір і абвясьціць рэспубліку. Прэч, кажа, міністраў-капіталістых, што захапілі ў свае рукі ўладу...

— То-та-ж, праўду ён казаў, калі так. Вясною яшчэ гаварылі, а гэта—катора пара і нідзе нічога—таўкуцца, як пеўні.

— Брадзягі.

— А яшчэ мітынгі склікалі...

— Самім рабіць трэба што-небудзь. Што там сойм? Даволі чакаць. Даўно гаварылі, а хто вінаваты, што ня робяць нічога?..

Так от цягуча, нудна праходзіла лета. І адтаго, што нарастала ў нутры прагавітая злосьць—кіпець начало яно і прасіць расправы.

* * *

Страніла снапы Алеся.

Прышоў Бабырка з Амелькам.

— Здарова!

— Здаровы, мужчынкі!

Ад лесу—вецер нёс дымам. Недзе імшарнік гарэў. А сонца трапыхалася на плоце і апускалася ў вечар.

Паскроб Бабырка кіпцямі бервяно, што ляжала над сьцяною, а пасьля сеў на яго.

— Можа няпраўда гэта?

— Як няпраўда! Сам Ларывон чуў. Гэта мы маўчымо, а людзі ачухваюцца. Што-ж гэта—ашуканства!

— А што?—запытала Алеся.

— Ды гэта самае. Надакучыла цярпець людзям—самі дамагаюцца. Ня чула? Смалянчукі бунт паднялі—да пана свайго ўчора хадзілі, а калі пачалі там сабакамі цкаваць, дык пуню спалілі... Ашуканства гэта, от што...

Змоўклі.

Доўга грузна думалі пра сябе.

Пасьля Алеся сказала:

— Я думаю, мужчынкі, сход нам трэба склікаць. Не авечкі-ж мы, і за нас ніхто нічога ня зробіць.

— Ясна.

— А калі што, дык—праўду кажа Пракоп—у пух растрэсьці.

* * *

Зноў нейкія людзі зьявіліся. Бальшавікамі звалі сябе. Але ня ціха, лагодна гаварылі яны, як некалі

вясною, а проста—як думалі, што самім, сілаю трэба браць.

—... Няма чаго чакаць устаноўчага сойму. Урад зацягвае скліканьне яго, каб сьпярша задушыць рэвалюцыю, а тады зноў будуць панстваваць абшарнікі... Керанскі з ім за адно—здраднік! Новую рэволюцыю рабіць трэба і зараз-жа даць селяніну зямлю. Вайну скончыць! Навошта яна? Каму патрэбна? За каго біцца—за гэты панскі ўрад, каб пасьля зноў сеў ён груганом на мужычы карак? Далоў вайну? Зямля і мір патрэбны!..

* * *

Мулкім пукатым рабілася сказанае. Зразу пачало акрэсьлівацца ў сьвядомасьць тое, што даўно насьпявала, адточвалася, каб раптам выбухнуць у злосьць, у буру, у полымя.

— Гэта-ж зладзейства!..

— Абармоты!..

— Сволачы!..

— Здраднікі!..

— Самім браць трэба!..

— Сілаю!..

Рашылі:—

пенаю,

крыкам,

крывёю,

зубамі,

матам:—

Да пана!—

на зямлю...
па сэрвітут...
па выган...
Па дабраце, а не дык:
з крывёю...
з гноем....
з попелам—зьмяшаць!

Пашлі...

* * *

Так было.

Пасьля:—

чорнаю стала зямля. Гнаў вецер хмары. Разрываў на кавалкі іх. Кідаў за лес.

Чорнымі думкі сталі. Цяжкімі зрабіліся вочы і падалі ў гразь.

— Возьмеш...

— Галаву толькі тлумілі, брадзягі. Зноў цара гэтага Керанскага пасадзілі—здрадніка...

— Сволачы...

Словы такія цяжкія, валавяныя знаходзіліся, як зямля.

Злосьці на паноў набраліся многа. Прагнаў... Тлусты такі і гладкі. І сьмех брыдкі такі—як вочы. Гарбом нос з-пад казырка «варшавянкі». Тонкае, агіднае хітрасьці многа ў вачох прыплюшчаных хаваецца...

Кіпела нутро.

І, як пласт зямлі, што тлустымі скібкамі адварочваецца плугам—наліпамі прыгаркі ў печані. А нагар

запякаўся, падаў на ральлю, у зямлю, каб ад яго несла пахам засмажанае крыві.

Палосы ўпіраліся ў сінь іржышчамі.

Марасілі лісты.

Лес моўк. Моўкла глухатою захаваная горач чалавечае смагі...

ЗЬВЯНЧАК ШОСТЫ

У САЛОМУ ШУГАЕ ВЕЦЕР

Сьнег пухкаю пялёнкаю заслаўся на гародах. Кавалкамі павіс на каштаньніку. Шапкамі і муфтамі на платох. На стрэхах—казыркамі.

Вуліца прытоптаная, разьежджаная і бліскучая ў марозе. Глуха, працягла праплаквала пад палазамі і рыпала пад падэшвамі. Мароз сорамна румяніў шчокі і нос, абсыпаючы інеем бровы.

Дзесяцкі Анікей бег, стукаўся ў вокны, прыліпаў да замёрзлых шыб, мацаў вачыма настыўшыя лапінкі і крычаў:

— На сход!

Варочаўся. Перабягаў вуліцу. Падбягаў да другіх:

— На сход!

— На сход!

Сустракаўся. Мінаўся з валёнкамі, з ботамі, з лапцямі і кажухамі, выкідаючы: «На сход!»—і нёсься наперад. Урэшце, уся вёска ведала, што бегаў Анікей і што будзе сход.

Зьбіраліся. Апраналі кажухі, авечыя шапкі, круцілі «казіныя ножкі» ў тоўстай паперы, пыхкалі, чухалі патыліцы і тапталі вуліцу.

* * *

Ля школы сабраліся. Скрэблі бакі. Пакурвалі. Зьбіраліся гурткамі і, абрываючы з барод сапляці, пыталіся адзін аднаго:

— Які гэта сход будзе?

— От будзеш ведаць, як скажуць.

— Дык чаму-ж гэта не ў нядзелю, чаго так прыперла?

— Мусіць важнае нешта.

— А пэўна, што важнае, чулі—зноў новая ўлада стала.

— Як новая? Дык-жа Керанскі?

— Ды не—другія.

— Ці бачыў!

— Кажуць наша, мужыцкая будзе ўжо. Паноў і папоў—к чорту!

— Ці чуў!

— Ага. Што-ж ты думаеш? Вунь ужо з панамі, кажуць, распраўляюцца. Гэта ў нас, дык ня чуваць.. От і раскажуць.

— ?

* * *

На ганак вышаў чалавек. Скуласты. У чорнай нязголенай барадзе і ў скуранай тужурцы. У доўгіх пакурчаных ботах і ў высокай шапцы. Аглядзеў натаўп. Памацаў яго прыжмуранымі вачыма. Зьняў аўчарку. Падняў у надгалоўі:

— Таварышы!

Натоўп змоўк. Зварушыўся кажухамі ды барвамі і сьціснуўся да ганку.

— Таварышы, сяляне і сялянкі! Мы сабраліся сёньня на сход, каб пачуць тут, што з гэтага дня, таварышы, нямашака ўжо ні Керанскага, ні цара, а ёсьць улада рабочых і сялян—наша ўлада, таварышы, якую ў крыві і барацьбе захапілі рабочыя. З гэтага часу, таварышы, вы не рабы паноў і фабрыкантаў, а самі гаспадары зямель і фабрык. Таварышы! Доўга зьдзекваўся з нас цар і буржуазія, ашуквалі нас, абяцалі даць зямлю і заводы, а ці бачылі мы гэта? Ня бачылі! У нас, таварышы, вырывалі нашы сілы, прымушалі праліваць кроў і пот, а для каго? для тых, хто ня можа дыхаць ад тоўстых жыватоў. Мы ваявалі! За каго мы ваявалі? Пабілі вашых сыноў, мужоў, таварышы, а што далі вам за гэта?

Таварышы! . . . .

. . . .

... мы зробім нашу ўладу, савецкую!

Дык бярэце-ж, таварышы, стрэльбы ў рукі, і ідзеце абараняць яе, абараняць землі, фабрыкі і заводы, якія з сёнешняга дня вашыя, таварышы!

Няхай жыве рэволюцыя!

Няхай жыве савецкая ўлада!

* * *

Разгрэбваючы натаўп, да ганку праціснулася Алеся.

Узьлезла.

Паправіла хустку.

— Салдаткі і мужчыны! Гэты таварыш сказаў праўду. Мы бедныя, голыя і абадраныя. Мы чорныя і няпрыбраныя. А хіба мы гультаі? Хіба мы маля рабілі? А хіба наш пан многа робіць, што ўсё мае? Не! Гэта мы на яго рабілі. Мы яму пабудавалі пакоі ды ўсю аздобу. А самі ня маем за што жыць! Чаму гэта?

— Правільна!

— Правільна!

— Правільна!—загудзеў натаўп.

— Салдаткі і мужчыны! Нашых сыноў і мужоў пабралі на вайну. Пабілі іх. Памарылі. А за што яны ваявалі? За каго? За гэтых-жа самых паноў і цара. За тое, каб было на каго нам рабіць.

— Правільна!

— Правільна, Алеся!

— Нам трэба прагнаць іх, а іхную маемасьць адабраць сабе, бо гэта-ж нашая!

— Правільна!

— Далоў!

— Далоў!

— Салдаткі!..

Натоўп ня слухаў. Роў. Хваляваўся. Грозіў і трос барадамі і аўчаркамі:

— Разагнаць! Разбурыць! К чорту крывапіўцаў!

— Бяры сякеры, дубіны, хадзем...

— Салдаткі!..

— Голас прападаў. Грамада бушавала і мясіла вуліцу. У паветры разрываліся пагрозы і лаянкі. Узьнімаліся кулакі і цягнуліся да пана Плінскага.

* * *

— Дзе пан?!—ескаланулі соткі галасоў згорбленага парабка.

— Пан?

— Пан!!!

— І-і-і-,—яго і сьлед прастыў даўно. Сёньня ночы прапаў недзе.

— Дазнаўся, паскуднік!

— Брадзяга!

— Крывапіўца!

— А пані?!

— І пані.

— І эканом?

— І эканом. Мы ўжо от тут эканомім—самі шукаем яго.

— Ну, дык што-ж, хлопцы, будзем гаспадарыць мы!

— Бяры што хто хоча! Ламі ўсё! Забірай! Чаго малімоніцца!

— Бяры, чаго там! Цяпер нам трэба папанствавадь!

Грамада хлынула. Затрашчэлі дзьверы, замкі. Паляцелі падушкі, вазоны, крэслы. Зазьвінелі шыбы, начыньне.

Ламалі. Выкідалі праз вокны. Накладалі на вазы. Набіралі на плечы, пад пахі.

Заіржалі жарабцы. Зарыкалі каровы. Тлум, гар, вэрлах. А паверх рагатаў, гудзеў і капашыўся натаўп.

— О, гэта, дык сьвята! Кірмаш на першы сорт—што хочаш выбераш!

— А што,—усё яму панаваць!

. . . .

— Пакоі зрабіліся голымі, абшарпанымі, пустымі, накалечанымі. На падлозе ногі таптали кускі пардаляны, цэглы і пабелкі. Разбягаліся няскладныя гукі ад заліхвацкіх удараў тоўстымі пальцамі па клявішах роялю.

— Гэта яго музыка?

— Музыка!

— Іграй, браце! Весяліся!

— Смалі мацней! Няхай грае нам, а ня пану!

На сьцяне, у палітурованых, высокіх, да столі, рамах адлюстроўваліся кажухі, бароды, распаленыя вочы і кулакі.

— А гэта што?

Рука нагнулася і падняла цагліну. Бырзнула празрыстымі іскрамі шкло і са звонам апырскала падлогу.

— Няхай глядзіцца цяпер, нягоднік!

* * *

Тлум, гар, вэрлах.

Захадзілі дыбком маёнткі. Закурэлі панскія пакоі. Паразварочвалі скляпы з нябожчыкамі. Зьнімалі дарагія ўбраньні: пярсьцёнкі, бранзалеткі, завушніцы—скарб. Мужчыны, старыкі чухалі бароды, патоптвалі астопкамі і меркавалі пра зямлю. Моладзь зьбіралася, грымела на вуліцы. Зьбіралася ля папоўскіх пакояў і ўдарала песьню:

Далоў, далоў мана-а-хаў,
Далоў, далоў папо-оў.

Бі шпікуля-а-нтаў,
Душы-ы кулако-о-ў!

Поп моршчыўся. Хрысьціўся на абразы, бегаў на бакоўцы і шукаў спачуваньня ў матушкі:

— Антыхрысты! Богахульнікі! Іспытаніе господне.

Кулакі расчароўваліся. Вышла ня тое. Песьні: «душы кулакоў» гнялі іх і заганялі ў свае куткі. На вуліцы схватваліся і даводзілі:

— А што мы—памешчыкі, ці што?

— Памешчыкі! Горш іх—памагалі ім з нас зьдзеквацца!

— Дык за што-ж мы памагалі вам? Хіба-ж ня разам хадзілі разбураць маёнтак?

— Разам? Нажыліся, значыць, яшчэ? Адмовіцеся! Аддасьце! Цяпер лес возіце! Хочаце палацы паставіць? Аддавайце коняй нам, брадзягі!

— Малатарні аддавайце!

— Ня возьмеце! Нажыць трэба самім! На печы валяліся—цяпер гатовым хочаце жыць!

— Возьмем!

— Аддасьце!

Запужаныя—лезьлі да сваіх скляпоў. Хрысьціліся. Закопвалі маленькія жалезныя куфэркі, а галыцьба ішла да Алесі:

— Эй, старшыня!

— Што трэба, мужчыны?

— Ты як наш старшыня беднаты,—коняй у нас няма. Трэба лес вазіць, а мы з голымі рукамі ходзім.

— Многа вас бясконьнікаў?

— Ды ўсе от што прышлі... А ў Прахора пяцёра.

— У Габруся чацьвёра!

— У Прануся...

— У Дзямяна...

— Складзеце сьпіс.

— Няпісьменныя. Няма каму. Сама ўжо, Алеська, зрабі.

— Зрабі, Алеська, зрабі.

— Першага мяне!

— Ды што там першага—усім трэба. Усіх разам пішы, Алеся!

Гнялі падлогу школы. Шаргацелі кажухамі і рукавіцамі. Круцілі самасейку і выкідалі дым праз бароды і шчарбатыя зубы. Працiскаліся да століка і выкідалі на паперу свае прозьвішчы.

Тады затопалі астопкамі і сьцянулі вуліцу рогатам і мацюгнёю. Зарыпелі вароты хлявоў і паветак. Забразгалі цуглі і клямкі.

— О, на гэтым можна за адзін раз хату вывезьці!

— Запрагай! І хлеў вывезеш, і поле ўзарэш, і чорту шыю скруціш.

З хаты выскачыў круглявы з казьлінаю бародкаю. Бяз шапкі. Ухапіўся за павады і, надрываючы жывот, калоцячы рукою і прысядаючы, закрычаў:

— Людзі! Людзі! Сярод белага дня рабунак! Пусьцеце! Пакіньце, бог пакарае! Што вы робіце! Анціхрысты!

— Дай яму, каб назад не вярнуўся!..

— Адгані сабаку, каб не брахаў!

Грамада рагатала, трасучы бародамі і аўчаркамі. А чалавек біўся кулакамі аб зямлю і грыз зубамі рукавы ў бясьсільнай злосьці.

* * *

Папа выселілі ў маленькую бакоўку. Пападзьдзя задыхалася—няма чым нават дыхнуць.

— Ды ці доўга-ж гэта будзе? Ды што-ж гэта такое? Зьдзекі з царквы і людзей памазаных.

— Гасподзь пакараў за грахі людзкія. Доўгацерпны гасподзь і многалітасны, але непамерныя спакусы ад лукавага. Маліся, матушка,—усявышні—судзьдзя правільны. Да збудзецца рэчэнае ў пісаньні: і паўстане брат на брата, і сын на айца, і паліецца кроў чалавечая, каб іскупіць сю віну праграшэньняў лёгкадумства чалавечага.

— Вар'ятамі парабіліся. Усё пазабіралі: крэслы, шафы, сталы. Нават грамофон. А пакоі пад нейкі вартэп зрабілі. І ўсе, як адзін. Нават на царкву забыліся...

— Такая парода, матушка. Бачыш, хто ў іх павадыром, камбедам нейкім—Алеся. Гэта блудная жанчына, якая, страціўшы свайго мужа, з кожным на сяле вадзілася і прадавалася саблазнам ды распусьце. А цяпер усюды арудуе. Хіба-ж гэта відана калі было? А я яшчэ па мужу паніхіду служыў. Такі грэх браў на сваю душу... Не палі агню, матушка, бо гэта зграя будзе праядаць вокны сваімі нячыстымі харамі. Бачыш як сваволяць.

* * *

А за сьцяною топаў і кіпеў клюб. Нізаліся галасы і стукалі крэслы. Шморгаліся падэшвы і насы. Гудзела моладзь, вырываючы нязьвязаныя акорды з роялі ўдарамі многіх рук. Дзяўчаты пырскалі сьмехам і ўскрыкамі:

— Не чапай! Хустку парвеш!

— Адчапіся, сараматнік, памагай сьпяваць! Ідзі югліць да матушкі!

А паверх білася ў столь і сьцены:

Далоў, далоў мана-ахаў,
Далоў, далоў папо-оў.
Бі шпікуля-антаў,
Душы-ы кулакоў-оў!

ЗЬВЯНЧАК СЁМЫ

АДПАЧЫВАЦЬ НЕЛЬГА!

Пасьля—

другія дні сустрэлі Беларусь.

Трывожныя.

Напружаныя.

Тыя дні, калі краіна, зьнямогшая ад боек за Кастрычнік—спаласаваная, здрапежаная панскімі ботамі—не магла адпачнуць. Трэба было пільна стаяць на варце. Трэба было знаць, што ў лясох—у вялікіх беларускіх лясох—краіне рыхтуецца сьмерць.

— Бандыты!

Рабункі, забойствы, пажары, гвалт.

Наскокі. Засады. Пагромы.

Жудасьць.

Краіне нельга было адпачываць. Краіне—пільна стаяць на варце.

* * *

У ночы многа нядобрых шэптаў.

У ночы шмат падазроных гукаў.

І—трэба ня спаць, а чакаць, што вось зараз—з

гэтым новым сабачым брэхам, з гэтым трывожным шолахам ветру—крадзецца страшная сьмерць.

— Зараз!

Гэтае «зараз» множылася, падымалася, зьлівалася са звонам цішыны, з няясным, але яскрава-пукатым чаканьнем:

— Бандыты!

Праходзілі ночы, і кожная была такая доўгая, такая напружаная.

Страшныя, доўгія восеньскія ночы.

А ўдзень—кучкамі на сяле, у Сымоніхі, у Пракопіхі, у кумы, у свацьці—бабы зьбіраліся і талкавалі:

— І што гэта бог пасылае. І што гэта творыцца. І калі канец які будзе?

— Проста жыць няма як.

— Чулі гэта-ж заўчора: на хутар, што ля Кудзерышча, уночы ўскочылі апранутыя, кажа, па-польску, ды зразу: рэнкі да гуры!

— Аа-а. А далей?

— Ды што далей—вядома: старэйшага, Мікіту, на месцы адразу прыстрэлілі, а ў сям'і дапыталіся ключоў дый пашлі шворыць па ўсіх кутках. Малодшы—калі сталі ўсюды лазіць—хацеў уцячы, але не адчыніў і дзьвярэй, як рынуўся вобзем.

— Божа міласэрны!

— Ага. Пасьля над жонкаю што вытваралі. Стары Карней у ногі кінуўся цалаваць, але яму так зьдзяжылі па галаве, што аж мазгі распырснуліся па сьценах. Толькі васьмігодак астаўся—запеччу неяк схаваўся.

— Гэта-ж думаць!

— Скончэньне сьвету, мусіць, будзе.

— Насланьнё нейкае, жаначкі...

— Макара-ж Сьпірыдонава, што на Баравусе, дык спалілі, не пакінуўшы ніводнае жывое душы.

— Дык ці мала толькі... Вунь Мікалаішын зяць казаў, што...

. . . .

. . . .

Пагроза разрасталася.

У дарогах баяліся езьдзіць.

У хатах баяліся начаваць.

* * *

Даўнейшы панскі маёнтак мястэчка Кунацішчы ахапіла ноч. Ціха спусьцілася на прысады, а пасьля падпаўзла да пакояў і прыліпла да сьцен. Лазіла ля падмуроўкі. Лізала шыбы акон і, бясшумна шамкаючы бяззубаю зяпаю, глынала пукі праменьняў, што выкідалі праз рамы.

Па пяску прысадаў зашоркалі нечыя падэшвы. Коратка адрываліся і блізіліся да пакояў. Пасьля ля дзьвярэй стала постаць. Папрравіла шапку, папружку, памацала гузікі і зьнікла ў ганку.

* * *

— Тук-тук-тук-тук.

— Калі ласка.

— Добры вечар!

— А, гэта ты, Бабырка.

— Так, я.

— Ну, то сядай. Распранайся. Скідай шапку.

— Не, я не надоўга. Зараз пайду.

— Што,—хіба нанюхаў?

— Нанюхаць то не нанюхаў як сьлед, але-ж трэба нанюхаць.

— Трэба! І ўжо даўно трэба. Ты бачыш, які перапалох ахапіў усю воласьць? Дый ня дзіва, гэта-ж такія гвалты, што адны чуткі пра іх могуць увагнаць у магілу. А мы што зрабілі? Нам сорамна не злавіць нейкага там злыдня, які мае можа шэсьць чалавек і наводзіць такі страх на ваколіцу. Бадай штодня, нам пішуць паперкі з гораду з ЧК. На вось, пачытай, што пішуць газэты, і гэта для нас—дакор, якога нельга нічым апраўдаць.

Бабырка ўзяў газэту.

— Вось тут чытай,—на!

На чацьвертай староцы ў аддзеле «хроніка» значылася:

Кунаціцкая воласьць ахоплена цэлаю сеткаю бандытаў. Карнаму атраду не даецца ніякае магчымасьці пералавіць іх. Банда паказваецца то тут, то там з няўяўнаю спрытнасьцю. Паляць вёскі, рабуюць і вырэзваюць цэлымі сем'ямі. Жыхарства ў поўным перапалосе і нездаваленьні.

Згодна вестак, бандаю кіруе нейкі галаварэз Пігульскі.

Бабырка падняў галаву. Вугалькі пад брывямі наліліся злосьцю:

— Зараз перастане гуляць!

— Пакуль перастане, дык чытай далей.

ЗДАРЭНЬНІ

— Ноччу з 23 на 24 красавіка невядомымі злачынцамі быў учынены напад на хутар Казюты. Злачынцы абрабавалі хату, перабілі сям'ю і зьніклі.

— На Прудзінкаўскай дарозе знойдзены труп селяніна в. Зазер'е Ігната Габрусёнка. Забойства зроблена нападам невядомых злачынцаў, якія парасьсякалі цела на кавалкі.

— Увечары 24-га красавіка ў в. Галузікі ўскочыла грамада ўзброеных бандытаў. Разагналі вечарынку і накінуліся на дзяўчат. На супраціўленьне моладзі адказалі стрэламі, а пасьля падпалілі вёску, не выпускаючы нікога з хат, і зьніклі.

Швырнуў газэту. Падняўся і нэрвова захадзіў. Бровы насунуліся і сьціснуліся распаленыя вугалькі. Рукі залезьлі ў кішэні портак і пасьціскалі пальцы. На паваротах быў круты і прудкі.

Стаў. Выпрастаўся. Глядзеў у вочы.

— Спапаем!

— Трэба!—пачуўся адказ.

Доўгае гарачае маўчаньне. Моцнае пашчыпваньне губ і скрыгат зубамі.

— Учора хлопцы ў беразе Загацкага лесу злавілі двух. Аднаго ранілі. На допыце доўга маўчалі— урэшце сазналіся, што яны рабілі разьведку і што іх каля 20 чалавек. Разьбіты на гурткі. Правадыр іх спрытны і адчайны абармот. Штабу не паказалі, за што я тут-жа расстраляў... Спроба пералавіць іх каля млынішча аказалася няўдачнаю.

— Злавіць яго ў лесе нам няма ніякае магчымасьці. Трэба прасачыць, разьнюхаць, калі і дзе ён будзе наладжваць папойкі. Кажуць, ён часта бывае

на Коцішчах у Камарэўскага. Я ўжо маладзіла добрую сетку вызнаўцаў. А пакуль што кончым і будзем піць чай. Распранайся...

* * *

— Алеся.

— Ну?

— Ты з намі не паедзеш—я сам спраўлюся.

— Чаму гэта так?

— А так—мала што можа здарыцца... А Міхаську-ж у бабкі ня вечна быць.

— І ты думаеш мяне гэтым выручыць?—дык у якога-ж чорта я ваш начальнік!

Яна ўсьперлася локцем на канапе. Валасы распусьціліся, упалі на біла і расплыліся ручайкамі. Пальцы гладзілі аксаміт, а вочы сьмяяліся.

— Эх, сараматнік ты. Розум добра, а два яшчэ лепш—ты гэта ведаеш?

— Да чаго і які тут можа быць розум? Тут трэба спрыт. Ну, а я думаю, што ўсё-ж такі я спрытнейшы за цябе.

— Ну, добра, то сядай тут, а заўтра ці пазаўтра мы разам паедзем лавіць мышэй. Праўда—гэта-ж мышы? А мы з табою каты, але пакуль што няспрытныя... А як гэта ён у нас вырваўся каля Махрушак?—проста дзіўна! Як смоўж які... Сядай-жа.

Бабырка падсунуў крэсла. Рука ўпала яму на пляччо. І ён—нядаўна грозны, зажмураны, з нахлабучанаю шапкаю і прыкушанымі губамі—зрабіўся чалавекам, які адчуваў над сабою ўладу: пяшчотную, мі-

лую. Уладу начальніка і сябра. Узяў гэтую мяккую руку і палажыў на цьвёрдыя, жылістыя пальцы. Перадавалася лёгкая, тонкая цяплыня, так, што доўга ня хоча астываць, каб не астылі і вочы...

. . . .

Калі ноч бясшумна прыліпла да падмуроўкі і ўжо ня лізала сьцен і шыб, а застыла ў сваёй напружанасьці—па пяску прысадаў, коратка адрываючыся, што-раз цішэючы—зашоркалі цьвёрдыя падэшвы.

* * *

«Тав. Алесі Крывіцкай

Дарагая начальніца. Усе мы просім, каб вы як найхутчэй злавілі гэтага злодзея Пігульскага. Ён нам не дае ні жыць, ні спаць, і мы кожны раз яго вельмі баімося. Дзеля таго просім вас злавіць яго з усёю яго бандаю, бо ён сёньня ўночы будзе ў Камарэўскага і будзе п'янстваваць і весяліцца. Прыяжджайце, толькі каб ніхто ня ведаў, бо тады нам усёроўна ня жыць. Заяжджайце ад працерабоў, бо ля крыжа ў яго будуць стаяць вартавыя. Гэта мы даведаліся адтаго, што запісаліся ў яго банду. Выратуйце нас ад няшчасьця. Будзем вечна за вас маліцца богу.

Селянін вёскі Карчукі

Галузік».

26/IV 1919 г.»

* * *

На небе зоры параскідаліся мітузь. Дрыжаць. Калоцяцца. Нібы баяцца зараз адарвацца ад вышыні і разьбіцца аб ноч.

Тонкае, ціхае паветра. Гнуткая, нізкая трава. Шырокія, нямыя кусты.

Цяжкія.

Навіслыя.

Нібы прыдушыўшы, хочуць схаваць цішыню; адтаго згушчаюць пад сабою ноч.

Дарога шэрая, чуць прыкметная, вузкая і ізьвілістая, як чалавечая душа. Пясок, трыпутнік і прыдарожны бур'ян топчуць конскія капыты: падковамі, звонам—

многа.

Зьвярнулі. Бязгучна праехалі па мяккай траве. Акуталіся кучароўем застылых бяроз, што паапускалі васковыя гірлянды ў цішыню. Тады ля коняй павыраслі чалавечыя постаці: няясныя, грубыя ў сваім афармленьні.

Ціхім шопатам дыхнула ноч:—

— Два—ля коняй! Рэшта—да Камарэўскага! Бяз гуку і шуму абкружыць хату! Паўзьці—каб не пакавацца! Вартавых зьніму сама! Адзін да мяне! Бабырка—з атрадам! Не страляць да сыгналу!

Постаці зарушыліся. Зьніклі. Ноч праглынула іх.

* * *

Між вішняку і бэзу—хата. Вокны выкідаюць тлустыя пукі праменьняў і чалавечыя галасы: заліхвацкія, бястурботныя, разухабістыя.

А ноч ціхая. І кусты бэзу і вішняку—ціхія. Дрэмлюць. Заміраюць, каб пасьля сваім крыкам разбудзіць гэтую грозную цішыню.

Вось яны ўжо ледзьве варушацца.

Прачынаюцца.

А з-пад іх высоўваюцца халодныя, прагныя канцы сталі...

. . . .

Рванулася ноч. Блісnуў аганёк і пакацілася кароткае рэха. І нібы ад гэтага ўзрыву—вокны трэснулі, шыбы зьвякнулі і тлустыя пукі праменьняў пачалі плявацца сьмерцю.

У хаце замітусіліся кароткія цені і чорныя рулі. Кулі бзыкалі. Шалушылі кусты і клявалі сьцены. Ноч вар'яцела, узрывалася тонкімі аганькамі і крыкамі сьмерці. Рагатала поўнымі жабрамі агіднасьці і пустэчы. Іграла шалёны танец чалавечых душ і нікчэмнасьці. А душы таксама сталі шалёнымі. У сьценах яны тузалі свае мускулы і напружанасьць воч. Выкідалі іх праз вокны ў бяздоньне агнём і воламам, сустракаючы волава і агонь. У роспачы і бясьсільлі падалі. Хапаліся за вушакі і сьвідравалі вачыма грозную, няўхільную нявыразнасьць, што вырывала сэрца і смактала кроў. Кроў, што ўжо сачылася па скронях, капала і пырскалася на пальцы і сьцены. Што ўжо наплывала ў сьвядомасьць і душыла жалезнымі пальцамі за горла, за дыханьне...

. . . .

Сьцены змоўклі і пакінулі плявацца ў ноч.

— За мною! Рэшта сачэце ля вакон! Жыўцом, хто ня здаўся сьмерці!

Хруснулі дзьверы. Раздаліся. Кароткая рулька нагана выцягнула Бабыркаву руку:

— Здавайся!

Але чалавек—высокі, з гарбатым носам, з тугімі губамі—выпрастаўся ў нагласьці і бясстрашшы:

— Прымі апошнюю кулю ў падарунак ад сабакі!

Яшчэ кавалачак адарванае ночы і надломленае цела. А ён,—горды ў сваёй нікчэмнасьці—стаяў са скрыжаванымі рукамі.

— Цяпер бярэце! Я—Пігульскі!

Разьяраны натаўп рынуўся, гатовы падняць яго на сталь. Глушачы немы рык, падняўся і ўдарыў Алесін голас:

— Стойце!

Пасьля вочы сьлізганулі па высокай постаці, па скрыжаваных руках, і засталіся на гарбаватым носе на сьціснутых губах і на гарачых зрэнках:

— Гэта—гаспадзін палкоўнік?!

— Я—палкоўнік!

— Дык прымі-ж, нягоднік, за свае заслугі!—і рука застыла, наводзячы грознае зрэнка ў упор.

— Я сам... Я сам магу яшчэ... Стойце...

Бабырка прыпадняўся на локаць. Абмацаў халоднае, цяжкае жалеза. Выцягнуў руку. Скрыўлены мукаю, нацэліўся.

Астатнім узрывам здрыганулася ноч.

Менск, люты—1928 г.

Институт литературы
БИБЛИОТЕКА
им. А. М. Горького

Бел. аддзел
1934 г.

1964 г.

ЦАНА 25 КАП.

B00000001 13977